

BEZSENYI TAMÁS – ANGYAL MIKLÓS

A MIKROTÖRTÉNELEM KRIMINALISZTIKAI OLVASATA

■ A kriminalisztika az utóbbi évtizedekben a bűnügyi tudományok rendszeréből kilépve rendkívül összetett, úgynevezett keresztmetszeti tudománnyá vált, részben a természettudományos vizsgálatok mindennapivá válása miatt. Másfelől viszont – és ez adja írásunk témáját is – egyre hangsúlyosabbá válik az évtizedekig monoton rutinizáltsággal hangoztatott objektív valóság feltárásának ismeretelméleti és önreflektív jellege. A jelentésekben, jegyzőkönyvekben megfogalmazott emberi tragédiák, bűnelkövetői magatartások szemléltető, részletgazdag elemzése azért bír igen nagy jelentőséggel, hogy az ítélethozatalban érintett bíróságok, de még inkább a média számára szemléletessé, vagyis megérthetővé váljanak a rendőri munka eredményei, a többkötetes adria-tokos gyűjtőmappában összefűzött hivatalos anyagok.

Kriminalistaként, a múltban történt bűncselekmények megismerőiként, ítélezést előkészítőként fontos lenne meghatároznunk, kik is vagyunk. Mennyiben történészek, amikor a múltban történt bűncselekményeket tárjuk fel? A természettudósokéhoz hasonló munkát végező személyek? Művészek, akik Clio bűvkörében alkotnak? Esetleg a múltat mérlegre helyező bírók? Vagy ténylegesen nyomozók?¹

A kérdést taglaló szerzők közül azokhoz szeretnénk csatlakozni, akik szerint a mai mikrotörténészek leginkább a 19–21. századi detektívirodalom közmondásos (és természetesen fiktív) magánnyomozóira hasonlítanak. Hangsúlyoznunk kell, hogy hipotéziseinket a 20–21. századi mikrotörténészekre vonatkozóan tartjuk igaznak. (Ebből következik, hogy véleményünk szerint hosszadalmas belső történet, egy, a történettudományon belül futó szál vezetett el a „nyomozó-történész” koráig.) Elemzésünk alapján a mikro- és a bűnözéstörténet köréből szeretnénk adalékokkal hozzájárulni azoknak a szerzőknek a meglátásaihoz, akik korábban már előttünk megsejtették a történeti és a nyomozói munka rokonságát, tehát a két szakterület kérdezési és válaszadási lehetőségeiben kimutatható hasonlóságokat.

Forrásainkat, amelyek alapján eljutottunk a nyomozó-történész hipotetikus (ön)definíciójáig, a széles értelemben vett detektívirodalom alkotásai, mindenekelőtt európai – köztük hangsúlyosan angol – példák képezik. Azért vesszük alapul elsősorban a bűnügyi munkát elképzelő írók műveit valódi nyomozók önéletírásai helyett, mert a rendőrtisztek (a magyar rendőrtisztek különösen) ritkán beszélnek a munkájukról absztrakt formában, más szóval ritkán törekednek hivatásuk lényegének megragadására. Sokkal gyakrabban mutatnak be konkrét eseteket, amelyek végén a társadalommal vagy a még előttük álló feladatokkal kapcsolatban fogalmaznak meg tanulságokat.² Igaz, érdeemes megjegyezni, hogy a történetírás, a bűnözéstörténet és a kriminalisztika művelői közül jó néhányan távolról ismerik egymás munkáját. Sajnálatos módon a rendőrtisztek önreflexív munkái ritkásak, a történetfilozófusok is csupán alkalomadtán adják a fejüket elemzett témájuk, a történetírás művelésére (korszakok, események, életutak monografikus művekben való összefog-

lalására).³ Továbbá a nyomozói önképet elfogadó történészek is elsősorban a fikciós detektívirodalomból ismerik és értelmezik a nyomozati munkát; kevés olyan történetfilozófust lehet találni, aki részt vett valódi nyomozati munkában.

A forrásokat komparatiztikai céllal forgattuk, mert a leghasznosabbnak azt találtuk, ha összevetjük a történészi, illetve a nyomozói munka sajátosságait. Mindenekelőtt az eltérő szerepfelfogásokat érdemes megvizsgálni: mi vezérli a nyomozót és a történészt egy-egy bűnügy megismerése során? Ha erre a kérdésre választ kapunk, akkor ironikus módon a megismerést szervezeti kényszerként is interpretálhatjuk. „Talán azt hiszi, hogy kíváncsiságból nyomozunk, mondjuk, egy betörő után? Mi azért nyomozunk utána, hogy becsukjuk. Rendnek kell lennie, uram”⁴ – így válaszol Čapek elbeszélésében a rendőr Rybka úr kérdésére, aki meg akarja érteni, vajon a hazafelé látott lábnyomok miért szűnnek meg a háza környékén. Čapek hőségnek, Bartošek rendőrfogalmazónak a szavaival élve a nyomozók számára a rejtélyek valójában a racionális világba vetett hit próbakövei,⁵ amelyeket a modern társadalomban intézményesített formában (rendőrség, tudományos akadémiák) kell megvédeni. A bűnügyek megoldásához azonban, ha nem is rejtélyesek, pusztán „csak” szabálysértőek, ugyanúgy intézményesített forma szükséges, amin keresztül értelmezi a hatóság a szabály áthágásának okát, eredményét, vagyis a normalitástól való eltéréseket (besurranó tolvajtól a gyilkosig) kell mértékegység jelleggel bekatégorizálnia. A rejtély és a szabálysértés közötti különbségtétel összefüggéseire a mikrotörténet kapcsán még visszatérünk. A következőkben bemutatjuk, hogy a mikrotörténészek mennyiben tekinthetők nyomozónak, ügyésznek vagy akár az olasz mikrotörténeti hagyomány okán vizsgálóbírónak vagy bírónak. Az értelmezés közben felhasználjuk valódi nyomozók „arc poeticáját”, és összevetjük történészekével. Az önképzeltelmezés érdekében törvényi szabályozásokat, illetve igazságszolgáltatási rendszereket is vázolunk.

Mi vezérli tehát a történészt? Mielőtt rátérnénk a konkrét kérdésre, szét kell választanunk a historikus két alapvető feladatát, mert – ahogy Engel Pál középkorász panaszolta – a közvélekedés egybemossa a történész kutatói és elbeszélői feladatkörét. „Amikor kutatóként dolgozom, szeretnék valamit kideríteni. Valamit, amit nem tudok, vagy amiről úgy gondolom, hogy rosszul tudjuk.”⁶ E munka során a történész megfigyeléseket végez, problémákat old meg, aminek mindig az ismeretbővítés a célja.⁷ A laikus olvasó viszont a másik feladatkörrel, pontosabban annak eredményével, az írásművel találkozik, amelynek fogalmazása során a történész a már meglévő adatokból, információkból „komponál valami minőségileg más: egy »sztorit«”.⁸ A létrejött „sztori” pedig „magán viseli a szubjektív ítéletalkotás elemeit”.⁹ Engel álláspontja alapján a történésznek munkája hitele érdekében hozzá kell tennie az eredményekhez a saját világképét. Más, mindenekelőtt Hayden White által inspirált történészek, filozófusok elképzelései szerint nem is tehet más a szöveget író kutató, hiszen „lehetetlen történeti munkát írni anélkül, hogy narrativizálnánk”.¹⁰ White álláspontja az, hogy emiatt nincs valódi különbség a történész, a bíró, a pszichiáter vagy a pszichológus között, pusztán annyi, hogy a történészek professzionálisan (mint munkát) végzik a múlt megismerését, amiért egyébként őket is az állam fizeti.¹¹ Simon Zoltán Boldizsár érvelése abból a szempontból fontos, hogy felteszi a kérdést, *Vizsgálóbíró-e a történész?*¹² Írásában John Dunn politikatudós kissé odavetett megjegyzésébe kapaszkodik, aki egy történésztársáról úgy nyilatkozott, hogy ő is „vérbeli történész”, aki „a múltat [...] önmagáért szereti oly végzetlenül”.¹³ Tehát Dunn – kimondatlanul – White foglalkozási kategóriákon alapuló definícióját cáfolja részben, hiszen kijelentése alapján a pszichológust pedig a lélek érdekli olyan nagyon, nem pedig a történelem, tehát a múlt szerepe pusztán a lélek megérthe-

tőségének eszköze, mivel narratív egységekből tud következtetni a személyiség külsődleges okokból kifolyólag bekövetkező megváltozására vagy a személyiség megismerésének, mintegy interszjektív okokból történő megváltozására.¹⁴

Nem pusztán a szóismétlés elkerülése végett érdemes szöveget író kutatónak nevezni a történezt, hanem azért is, mert az Engel Pál által felvázolt két munkafolyamatot ideális esetben ugyanaz a személy végzi. Ugyanazt a témát szoros szakmai kapcsolatban álló kollégák kutatják, illetve írják meg. Mindez igaz általában az eredményesség érdekében (személyi kapcsolatok, kreativitás, új elkövetői módszerek ismerete) a nyomozók közötti együttműködésre is. Nemes Sándor, a Horthy-korszak egy detektívfelügyelője szerint pedig a bűnözés hiába egyidős az emberiséggel, az „indítóokai hasonlóak, mégsem ugyanazok”,¹⁵ ami önmagában teszi szükségessé a kriminalisztikával, a bűnügyi munkával való foglalatosságát, mivel az elkövetői motivációk feltárása mellett az elkövetés módszerét is értelmezni, tanulmányozni kell, hogy utána rekurzív módon, visszatekintő gondolkodás révén megismerhető legyen. A nyomozó szerepfelfogását ugyanakkor a változatosságra való felkészülés határozza meg, elsősorban az időbeli távolság, a megváltozó társadalmi-gazdasági vagy éppen technikai reformok. Sherlock Holmes *A bíborvörös dolgozószobában* (magyarul először *A brixtoni rejtély* címmel jelent meg) úgy fogalmaz: „A bűntények többé-kevésbé hasonlítanak egymáshoz: s ha ismeri ezernek a bonyodalját, lehetetlen, hogy ki ne találja az ezeregyedikét is.”¹⁶ Nemes Sándor megfogalmazásában ha „a bűncselekmény elkövetésének módja eltérő az általánosan ismert módoctól, lép előtérbe a magasabb rendű rendőri tudás, az ötletesség, a rendőr lángelméje”.¹⁷ Nemes, illetve Sherlock Holmes alapján azt mondhatjuk, hogy a nyomozót az egyes bűncselekmények minél aprólékosabb feltérképezése mozgatja, mert a nagy mennyiségű ügy után az egyes esetekben felmerülő unikalitásoknak köszönhetően pontosabb, jobban strukturált tudáshoz juttatja a nyomozót. A detektív ilyenformán egy a mikrotörténetek lázában égő, megismeréskényszeres személy, aki a hasonlatos indítékok (féltekenység, nyereségvágy) miatt elkövetett rendkívül szerteágazó tettekkel (megoldásokkal, trükkökkel) találkozik, amelyeket meg kell értenie.

A történeti események, folyamatok egyediségének feldolgozását lehetővé tevő történeti munka a fentiek értelmében ugyanúgy részekre bontható, ahogy az egyes bűncselekmények nyomozását is lehetséges részekre osztani.

A mikrotörténelem és a nyomozói logika

■ Carlo Ginzburg a korábbi történeti tradíciókból kiindulva a posztmodernitás előtti történeti szemléletet veti össze a bíróéval, ami a történetírás posztmodern időszakában rendkívül jól argumentálható, hiszen az írás¹⁸ részleteiből kiderül, hogy a történetírók öndefiníciós kényszere mennyire összekapcsolódott az adott kor igazságügyi rendszeréről szóló tudással.

A bíró a középkortól létező autoritásánál fogva a tőle függetlenül keletkezett anyagok valódisága felett diszponál. A nyomozók, sértettek vagy képviselőjük által bemutatott adatok akár objektív létezőként is elfogadhatóak, hiszen a bíró csupán az adott korban jogerős törvények alapján ítéli meg az elé tárt adatokat, azok hitelességeért – értelemszerűen – felelősséget vállal.¹⁹ Ginzburg szerint a történész, a kutató saját vizsgálatainak az eredményeit közli. Mivel a historikus feladata, hogy meggyőző argumentációt adjon elő a realitás illúziójának megteremtése érdekében, Ginzburg a történész a bíró helyett inkább az ügyvédhez hasonlítja.²⁰ (Nem mellékes kérdés, hogy a történészt az ügyvédhez vagy inkább az ügyészhez hasonlítjuk. Előbbi célja az államhatalom elnyomó gyakorlata alatt sínylődő egyén autómivoltának felmutatása, annak megvédése; az utóbbi az erőszak-monopóliumot képviselő állami szervek működésének mikroszintű feltárása.)

Ezt a fajta bírói mentalitást a felvilágosodást követően felváltja az úgynevezett nyomozói modell, amikor a történészekre (történetírókra) jellemző narratívászerkesztés összekapcsolódott az antikvárius megközelítésmóddal. Ginzburg ennek első példáját Edward Gibbon *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* című, 1776 és 1789 között megjelent könyvében fedezte fel.

Az elmúlt évtizedekben Magyarországon is egyre gyakrabban vált fontosá a történelmi diskurzusban a mikrotörténelem. Ennek kulturális vonulata összeforrt Carlo Ginzburg nevével. Az olasz mikrotörténet-írás, a *microstoria* (egyik) apostola művei közül a legismertebb talán egy inkvizíciós peranyag nyomán készült, magyarul is megjelent *A sajt és a kukacok*.²¹ Középpontjában egy friuli molnár, Menocchio vallomásai, kocsmái bölcselkedései, levelei állnak. Ginzburg „aprólékosan összehasonlítja a molnár kijelentéseit a reformáció az idő tájt terjedő hittételeivel. Sorra veszi Menocchio – az inkvizíció által precízen dokumentált – olvasmányait, egybeveti őket Menocchióknak a per során tett megfogalmazásaival. Rávilágít, hogy a könyvnyomtatás elterjedésével igen távoli eszmék is eljuthattak egy kis olasz falucska kocsmájába.”²² Bár a „sűrű leírások” szándékoltan társadalomtörténeti kép felvázolását is célozzák, a mikrotörténészeknek gyakran róják fel, hogy amíg mikroszintű események vizsgálatával töltik idejüket, szem elől tévesztik a „Történelem” nagy kérdéseit.²³ K. Horváth Zsolt szerint e felvetés megválaszolása sokáig azért nem lehetett megnyugtatóan tisztázott, mert a *microstoria* kezdetben a szociológia, illetve a társadalomtörténet kvantitatív, kategorizáláson alapuló nyelvével, mint „felettes énjével” küszködött.²⁴

Az olasz törekvések hamar élénk visszhangra leltek a francia és (nyugat)német történetírásban. Utóbbiból (a tárgyalandó terminológiai aspektus okán) kiemelendők az *Alltagsgeschichte* történészei, akik döntően a 20. századi német diktatúrák mentalitástörténetével foglalkoztak.²⁵ A német nyelvű országokban egyébként az antropológia hatását befogadó, újabb kultúrtörténeti irányzat művelői a „régii kultúrtörténettől” (*alte Kulturgeschichte*) való elhatárolódást hangsúlyozandó, előszeretettel használják saját munkájukra vonatkozóan a „történelmi kultúrakutatás” (*historische Kulturforschung*), a „történelmi kultúratudomány” (*historische Kulturwissenschaft*) elnevezéseket vagy a nemzetközibb „új kultúrtörténet” (*neue Kulturgeschichte*) terminust. Igen sajátos a mikrotörténelem és a történelmi antropológia viszonya. Az antropológia és a történettudomány közeledése és egymás kutatási eredményeinek kölcsönös megismerése után a hetvenes évektől kezdődően létezik igazi párbeszéd a két diszciplína között. Szemben a tradicionális társadalomtörténet-írás nagy folyamatokat és változásokat tanulmányozó módszerével a történelmi antropológiai megközelítés a mikroszkopikus és kvalitatív feltárást részesíti előnyben. Vizsgálódásának középpontjában a cselekvő egyén döntéseinek, a kisebb közösségek viselkedésének megértése áll, amely mindig csak az adott társadalmi kontextusban kap értelmet. A történelmi antropológiai kutatások megszületését jelentősen befolyásolta a kulturális antropológiai kutatások azonos felismerése, miszerint a valóság társadalmilag és kulturálisan konstituált.²⁶ A történetíró szerepének egyik kihívása, hogy sok esetben etnográfiai fogalmakat használ, és a néprajz területére merészkedik. Olyan szoros közelségbe kerül a mentalitástörténettel és mikrotörténelemmel, hogy sokszor nehéz eldönteni, melyikről is van szó. A különbség talán leginkább abban fogható meg, hogy a történelmi antropológia saját, jól körülhatárolható elméleti előfeltevésekkel rendelkezik. E szerint a kultúra olyan jelképek rendszere, melyek segítségével az emberek a körülöttük lévő világot értelmessé teszik a maguk számára. A vizsgálódás alapvetően a népi és a törzsi kultúra, az írásos források

hiánya miatt pedig hamarosan a folklór és a rítusok felé irányult. A történeti antropológia meghatározó egyénisége Clifford Geertz. Az általa képviselt irányzat következetesen azt a kérdést helyezi a középpontba, hogy a szimbólumok hogyan alakítják ki azokat a módokat, ahogyan a társadalmi szereplők a világot látják, érzékelik, gondolkodnak róla vagy más szavakkal, hogyan működnek a szimbólumok mint a „kultúra” közvetítő eszközei.²⁷ Geertz meghatározása szerint az antropológia értelmező, interpretatív tudomány. Az antropológiai interpretáció felfogásában olyan „eszközök” és fogalmak segítségével valósítható meg, mint a szemiotika, a jel, a metafora, a szimbólum, a szimbolikus cselekvés, a „lejegyzés” („*thick description*”, azaz a „sűrű leírás”) vagy az olvasat.²⁸ Megállapítása szerint: „Az értelmező antropológia alapvető hivatása nem az, hogy legmélyebb kérdéseinkre válaszoljon, hanem az, hogy hozzáférhetővé tegye számunkra azokat a válaszokat, amelyeket más emberek – más birkákat őrizve más völgyekben – adtak ezekre a kérdésekre, s így ezeket is belefoglalja az emberi megnyilatkozások bármikor felcsapható jegyzőkönyvébe.”²⁹

Számunkra természetesen a fő kérdés, hogy mindebből mi a fontos a kriminalistáknak. Talán csak a kutatási (nyomozási) módszer. Vagy a kiterjesztett látásmód. Talán az ügyekben rejlő jelek, a mögöttes rítusok, a szimbólumok, a kulturális (in)determináltság, a szereplők etnográfiai, antropológiai lábnyoma. A kódok mibenléte, a dekódolás metodológiája, a hermeneutikai megközelítés. Az értelemtulajdonítás ugyanis legalább annyira a kutató (nyomozó) gesztusa, mint az adatközlőé, az információforrásé. Mindemellett természetesen nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a történész a kutatás terepére a diskurzus, a nyomozó pedig az adott kor (büntető)jogi kontextusából érkezik. Az előítélet, a korfüggő és kultúrafüggő észlelési módokhoz való kötődés pedig a megfigyelés előfeltétele. Enélkül nem létezhetne sem kutatás, sem eredményes bűnfelderítés.

A deduktív gondolkodás egyik legnépszerűbb formája, a detektívregények világa Ginzburg szerint szoros kapcsolatban áll a történeti és még inkább a mikrotörténeti megközelítéssel. A Morelli-módszer, ami eredetileg képzőművészeti alkotások szerzőségét volt hivatott megállapítani, felhasználható úgy, hogy a történeti vizsgálatok új dimenzióját nyissa meg. A módszer eredeti rendeltetése szerint a képek hangsúlyos, jelképes erejű részletei helyett a triviálisnak tetsző, apró részleteket kell megvizsgálni (az arcok és attribútumok helyett a fülcimpákat). A bizonytalan eredetű alkotásokban, illetve a különböző hamisítványokban ugyanis ezen apró részletek alapján lehet azonosítani az alkotó mestert vagy tetten érni a hamisítót. Ezeket az apróbb vonásokat, füleket, ujjakat ösztönösen, minden képén hasonlóan, egyfajta jellemző módon festi meg az eredeti alkotó, miközben a gyakorlott hamisítók sem foglalkoznak a festőre jellemző fülcimpákkal vagy kéztövekkel. Morelli módszerében interpretatív személyleírási rendszer, ahol a szakértő által átvizsgált apróbb jelek sajátosságaiból tudja megállapítani, hogy a különböző képeken szereplő alakok ugyanazon személy kreativitásából, ha tetszik, művészi vallomásából születtek meg.

Az abdukció mint orvosi kifejezés alapvetően az okozatból az okokra való visszakövetkeztetést jelenti. Charles Sanders Peirce mint az abdukciót a nyomozói logikára építő szerző maga vallja be, hogy a hajó egyetlen utasa ellen sem volt logikai következtetésre alkalmas bizonyítéka. Peirce abdukciós következtetési formája magában foglalja a sztereotípiákat is, hiszen a korábbi negatív példák szereplőiről von le általánosító képet, amikor csak az afroamerikai hajólegénységet tartotta gyanúsnak. Koradekvát nyelven szólva faji szempontokat is figyelembe vevő nyomozási taktikát választott, majd mindegyikükkel beszélgetett egy kicsit, próbált passzív és receptív lenni an-

nak érdekében, hogy detektálhasson valamilyen jelet. Elmondása szerint ez nem sikerült, de a véletlenszerű választás is jobbnak tűnt a döntésképtelenségénél. K. Horváth olvasatában ésszerű okfejtés előzte meg Pierce fenyegetőző viselkedését, ám ez kezdettől fogva saját becsületességének hangoztatásában merült ki, amivel a sztereotíp jellegét a következtetésének próbálta igazolni az afroamerikai pincérrel szemben. Széttépte a még ki nem fizetett ötvendolláros számláját, majd közölte, csak akkor lesz hajlandó megtéríteni, ha előkeríti az eltűnt óráját, annak láncát és felöltőjét. Saját felsőbbrendűségét fenyegetésekkel alátámasztó viselkedése nem járt sikerrel, a Pinkerton magánnyomozó irodához fordult, akik a legésszerűbb módszernek jutalom felajánlását tartották. Végül Pierce – az általa egyébként is ügyetlennek titulált nyomozók ellenvetései ellenére – letámadta az eredetileg kiszúrt afroamerikai férfit, és önkényesen kinyitotta annak bőröndjét, ahol megtalálta az értékeit. Sokat sejtető módon jegyezte meg, hogy következtetési logikájának köszönhetően sikerét, mivel tudta, hogy legtöbbször a bőröndjük mélyére teszik a lopott tárgyakat az ilyen személyek.³⁰

A fenti esetben állításunk szerint nem egy tisztán abdukciós esetre láthatunk példát, sokkal inkább a hipotetikus-deduktív modell szárnypróbálgatására, ahol a korábbi hasznosítható tapasztalatok és az előítéletek könnyen összekeverednek. Így egy mai olvasó számára akár egy potenciálisan latens rasszista személy öngazolásaként is értelmezhető a fenti nyomozás, mivel nélkülözött Pierce elmondása szerint bármiféle logikai kapcsolatot az okozatként megragadható lopás és a feltételezhető tettes között. Fontos azonban magának a nyomozási szándéknak az érvényesítése. Míg Sherlock Holmes általában félrevezetéssel, álruhával vagy nyílt bokszküzdővel ismeri meg, induktív módon az ellenfeleit, addig Pierce inkább deduktív módon, pusztán társadalmi helyzetéből fakadó felsőbbrendűségi tudata alapján rontott rá a pincérre.

A Pierce által vázolt abdukciós elgondolások alapján nem lehetséges a bűnügy érintettjeinek teljes körű megismerése. A következőkben éppen ezért inkább a diagnosztából kiindulva jutunk el oda, hogy az adott mikroszintű ügyekből miként bonthatóak ki nagyobb társadalmi összefüggések. Még fontosabb, hogy a diagnosztika felmutatásán túl még jelentősebb a differenciáldiagnosztika kiemelése, ami a *Dr. House*-sorozatok Sherlock Holmeshoz kapcsolódó jelentőségét adják. Ahogy a fentiekből látható, sem a történész, sem a nyomozó nem tud közvetlenül hatni az ítélezésre, így a megismerés minél teljesebb körű formájába képes csupán „belemenekülni”, amihez eszköz jellegetű segítséget nyújt számára Pierce abdukciós elmélete, illetve Polányi hallgatólagos tudásmegközelítése.

Mikrotörténeti munkák igazságszolgáltatási olvasata

■ A továbbiakban Carlo Ginzburg *A sajt és a kukacok* című monográfiájára fogunk utalni, mert ez a történeti munkák esetében relevánsan felmerülő nyomok, a történeti jellegű nyomozás egyik legekleatásabb példájának számít.

A történeti megismerés, különösen a bűnözéstörténet szempontjából lényeges szempont, hogy a mikrotörténeti munkák jelentékeny hányada büntetőügyeken vagy más normaszegést szankcionáló eljárások dokumentumain alapul. Carlo Ginzburg, aki Menocchiót mint reprezentatív határesetet gondolja el, úgy fogalmaz ezzel kapcsolatban, hogy „túlnyomórészt az »elnyomás archívumai«-ból származó torzító és töredékes források révén”³¹ kísérelhetjük meg megérteni egy jelenség, a népi kultúra „latens lehetőségeit”.³² A bűnözéstörténet a mikrotörténettől elsősorban azt tanulhatja el, hogy egy bűnügy feloldozásán keresztül a normakövető társadalomra vonatkozó olyan megállapí-

tásokat tehetünk, amelyek beemelhetőek más társadalomtörténeti diskurzusokba, illetve kiegészíthetik azokat.

Ginzburg Menocchiójával vagy a Giovanni Levi könyvéből, az *Egy falusi ördögűző és a hatalomból* megismert Chiesával szembeni ítélezési gyakorlatot még a 17. században foganatosították, mikor a foucault-i értelemben vett középkori igazságszolgáltatás a megtorlásra mint társadalmi elvárásra tekintett.³³ Az 1970-es, 1980-as években viszont, amikor a fentebb említett mikrotörténeti munkák születtek, és az olvasóik éltek vagy élnek, a foucault-i értelemben vett következő szakasz (vége),³⁴ amikor „a büntető igazságszolgáltatás apparátusának a testetlen valóságon”,³⁵ a reszocializációra kényszerített lelken kell úgy fogást találnia, hogy a büntetés ésszerűsége a bűnelkövető megjavulásában, a társadalomba való normakövető visszailleszkedésében öltön testet. Ha tetszik, a mai kor embere ebben a kuhni tudományos paradigmákhoz hasonló jogi rendszerben él, ezen keresztül látja és érti a világot. Feyerabend *A módszer ellen* című nagy ívű monográfiájában fejtette ki, hogy a különböző világertelmezéseken alapuló eszmerendszerek inkommerzurábilisak. A gondolat alapján két szignifikáns következtetést is levonhatunk. Egyrészt, hogy nem lehet ezen eszmerendszerek hatékonyságát összemérni, hiszen a kiindulópontok, a rendszert megalapozó axiomatikus alaptételek eltérőek vagy adott esetben ellentmondásosak. Másrészt, hogy az adott eszmék között szocializálódó személy csak a saját eszméinek szűrőjén át képes a más típusú normákra tekinteni, hiszen „az egyetemes elvek változásának az egész világ megváltozása jár a nyomában”.³⁶

Ennek figyelembevételével nélkül azonban könnyen találhatjuk a Ginzburg hőse ellen folytatott inkvizíciós eljárást közelebb állónak az újkori, mint a középkori eljárási rendhez.³⁷ A Menocchio elleni egyházi eljárás inkvizítorikus jellegű. A hivatalból történő működésen alapszik, nincsenek felek, sem indítványok. Az egész folyamat az ártatlanság helyett a bűnösség vélelmén alapszik. Ebből fakadóan a vádlott nem alanya, hanem inkább tárgya az eljárásnak. A per során nincsenek jogai, csak akkor védekezhet, amennyiben a bíróság megengedi neki.³⁸ Mindazonáltal Menocchio esetéből mégis úgy tűnhet, mintha a bírák nagyobb jelentőséget tulajdonítottak volna neki, s már az eljárás alanyává nőtte volna ki magát. Ezt példázza a korban szokatlanul hosszú ítélet, ahol túlságosan részletesen értelmezik a bűneit. Ginzburg ennek magyarázatát abban látja, hogy miután nem tudták „visszatéríteni a helyes útra”, illetve „látva makacosságát [...] csupán arra szorítkoztak, hogy tapogatózó kérdéseket tegyenek fel neki, mintha teljes képet akarnának kapni a tévelygéseiről”.³⁹

Ezt a teljes képet néhány évszázaddal később az újkori ítélezési rend *par excellence* intézménye, a polgári bíróság azért kívánta megismerni, hogy el-tüntethessék „a bűncselekmény képzetét megelevenítő rugót”, hogy megfoszthassák „erejétől azt az érdeket, amely a bölcsőjük”.⁴⁰ Vajon Menocchióknak a 16. században e célhoz hasonló önfeltárulkozásra miért volt lehetősége, a hatalmi szervezetet miért érdekelte mindez? Erre egyrészt maga Menocchio személyisége a válasz, aki „a jó tanácsok ellenére már kezdetben bőbeszédűnek bizonyult”,⁴¹ ám sokszor rendkívül jól használta a bíróság adta lehetőségeket. Másrészt a történeti kontextus, a makrofolyamatok is belejátszottak abba, hogy végül VIII. Kelemen pápa követelte Menocchio halálos ítéletét, mivel ebben az időben közeledett a végéhez Giordano Bruno pere, így a katolikus egyház egyfajta kettős harcot folytatott „fönt és lent egyaránt, hogy érvényesítse a tridentini zsinaton jóváhagyott tanításokat”.⁴²

Lehet-e pusztán a véletlennek köszönni, hogy „Menocchióról sok mindent tudunk”, miközben „a sok-sok hozzá hasonlóról [...] nem tudunk semmit”?⁴³

Ginzburg egy másik írásában részletezi, hogy a friuli vidéken működő inkvizíciós eljárások jegyzői kivételes munkát végeztek, szinte geertzi sűrűségű leírását adták az eljárásnak, amikor a metakommunikatív jeleket, az intonációs problémákat és a csendet is lejegyezték.⁴⁴ Mindazonáltal kétségtelen, hogy egy közönséges lopás vagy gyilkosság esetén nem tudnánk ilyen részletes eljárási anyagot találni, nem érdeklődött volna az egyházi hatóság ennyire buzgón. Foucault a test regulációjáról a lélek analízisére fókuszáló büntetőmód egymásra következésének elemzésekor leszögezi, hogy a korszak során a bűnök természete is megváltozik. Ginzburg úgy fogalmazza ezt meg, hogy „az inkvizítorok igazság (természetesen saját igazságuk) iránti vágya rendkívül gazdag bizonyítékanyagot hozott létre”.⁴⁵ A hatóság által képviselt igazság iránti vágya meg tudja határozni az adott bűncselekmény értelmezését, annak körét, ami még ebbe tartozik, illetve azt, ami már kívül áll a büntetőhatalom érdeklődésén.

A büntetőeljárások mikrotörténeti olvasata

■ A mikrotörténet-írás fentebb említett „bűnügyei” annyiban lehetnének érdekesek a bűnözéstörténet számára, hogy a 16., illetve 17. században megvalósuló cselekmények a racionális határokon átnyúlva átrajzolják, átalakítják a megismerhető, illetve hatalmi *status quo* alapján elfogadott világ határait. Itt térnénk vissza a szöveg elején említett *Lábnymok* című Čapek-elbeszélés központi problematikájára, mely szerint a nyomozók nem a rejtélyeket, hanem a szabálytalanságokat üldözik.

Luc Boltanski a *Rejtélyek és összeesküvések* című munkájában részletgazdag módon mutatta be, hogy a detektívirodalom mennyire függött össze a modernitással, a racionalista világkép normatívvá válásával. A francia filozófus mondatain keresztül pedig meglátásunk szerint érdemes összekapcsolni legalábbis az angolszász kultúrkörben a speciális nyomozati munka megjelenését az irodalmi példák megjelenésével. Edgar Allen Poe 1841-ben a *Graham's Magazine*-ban publikálta először a híressé vált *Morgue utcai kettős gyilkosság* című elbeszélését, amelyben megteremtette C. Auguste Dupint, az első nyomozót, aki autodidakta módon elkötelezetten oldja meg a vele szembe kerülő bűnügyeket.⁴⁶ Judith Flanders a *The Invention of Murder: How the Victorians Revelled in Death and Detection and Created Modern Crime* című munkájában kiemeli, hogy 1842-ben London külvárosában, Roehampton egyik istállójában feldarabolva találták meg Jane Jones fiatal nőt. A véres torzó felfedezését követően a helyi lakosság, valamint a korabeli média képviselői egymás lábát taposva vették körbe a helyszínt. Az alapos szemrevételezést követően vitték a hírt a szörnyűséges eseményről végig Londonon, miközben a korszak fiatal rendőri szervezete, az 1829-ben létrehozott úgynevezett Metropolitan Police két vezetője, Charles Rowan ezredes, valamint Sir Ricard Mayne egyaránt nem tudták mitévők legyenek az esetet követően. A két személy a mai napig a rendőri munka két archetípusának tekinthető lenne rendőrantropológiai szempontból,⁴⁷ mivel Rowan ezredes korábban katonatisztként szolgált, Sir Mayne pedig ügyvédnek tanult, majd ő vált a London Metropolitan Police leghosszabb ideig (39 éven át) regnáló vezetőjévé. Rowan ezredes mint beosztott például úgy vélte, várnia kell, míg a gyilkost elkapják, hiszen az ő elsődleges feladata a megelőzés. Az egész rendőri szervezet szégyenére végül Daniel Goodot, a gyilkost a vasúti rendőrség egy alkalmazottja fogta el, miután egy állampolgár szerint gyanúsan viselkedett a rendőrök jelenlétében. Sir Mayne szembesülve a helyzet tarthatatlanságával, a korabeli kormányzati hivatalt (Home Office) megkereste tervével, hogy létrehozna egy detektívekből álló szervezeti egységet (Criminal Investigation Department –

CID), amely 1842 júniusától működött, majd még az évtizedforduló előtt, 1848–49-ben alkalmasnak bizonyult megoldani az Isaac Jermy és fia, valamint Patrick O'Connor elleni emberölési ügyeket. Az Osztrák–Magyar Monarchiában, Budapesten 1886-ben jött létre báró Splényi Ödön támogató alapításával a Detektívtestület, amelyben kifejezetten nehezen feltárható, latenciában maradó bűncselekményeket tártak fel, mint a Duna menti rakodómunkások közötti csempészetet, ami valójában egy, az adott mikrotársadalmi közegben elfogadott bűncselekmény volt, amelynek felderítését éppen az gátolta meg, hogy egy zárt közeg valósította meg.

Alig kellett tehát egy fél évszázadot várni, mire az öltönyös, a modern város labirintusát racionális okfejtéssel átlátó rendőrökből „tudós” nyomozók váltak. Újfént az irodalom, illetve a valóság szoros összekapcsolódásaként jelent meg mindez a 1900-as évek fordulóján az angolszász kultúrkörben. Sherlock Holmes karakterét a skót orvos, Sir Arthur Conan Doyle teremtette meg. Olyan karaktert alkotott, akinek vegyész tanulmányai, illetve különböző kísérletei (dohányhamukról, bélyegekről) megteremtettek egy diskurzust, amely szerint a technikai eszközök hadba állításával megfékezhetőek a bűnelkövetők. A fikciós művekben valós kriminalisztikai tesztek szerepeltek, mint az úgynevezett guajak teszt,⁴⁸ ami az első Sherlock Holmes történetben kapott helyet.⁴⁹ A vér eredetű szennyeződések megállapításához hozzásegítő teszt, valamint Holmes nyomozati módszerei – Stanton O. Berg tanulmánya szerint – egyértelműen hatottak Edmond Locard lyoni laboratóriumának kialakítására, valamint Alphonse Bertillion munkájára csakúgy, mint Hans Grossra.⁵⁰

Bartošek fogalmazó például a lábnyomok hirtelen megszakadását úgy magyarázza, hogy lehet mennybemenetel vagy repülni tudás is az oka, hiszen „az emberek minden törvényt... megsértének... Nem csodálkoznék, ha a természeti törvényeket is”,⁵¹ ám az ő feladatuk a szabálysértések kinyomozása és a rend fenntartása. Éppen ez utóbbi teszi lehetővé, hogy a társadalmi vagy gazdasági lábnyomok hiányát felfedezze a kutató ott, ahol azt gondolná, hogy lenniük kellett volna. Ahogy kriminalistaként értelmezzük, a mikrotörténet rejtélyei nem olyan szemetszúróan nyilvánvalóak, mint egy belülről bezárt szobában megölt ember esete, ám egy látszólag hétköznapi vagy egyedi esetből levonhatók a társadalmi szerkezetre vonatkoztatható következtetések. Például Giovanni Levi *Egy falusi ördögűző és a hatalom* című munkájában a másodelemzett peren keresztül az itáliai birtokszerkezetről és egy informális hitelezési gyakorlatról tudunk meg részleteket. Míg Benda Gyula doktori értekezésében a mikrotörténeti módszerekkel Keszthely 18–19. századi társadalmi mozgásait és változatlan szegmenseit tudta bemutatni.⁵² Ide sorolhatóak még az angolszász mikrotörténeti munkák, amelyek látszólag kizárólag az adott büntetőügyben szereplő egyének világának megrajzolására törekednek, de véleményünk szerint kisebb-nagyobb rokonságot⁵³ mutatnak Ginzburg *A sajt és a kukacok* című kötetével, amelyben a mindennapi kultúra megélése, a kulturális javak és szokások értékelhetősége kerül terítékre.

A mikrotörténeteszek alapvetően az igazságszolgáltatás szereplőihez kapcsolódó önképekkel dolgoznak, és mivel nem nyomozók, elsősorban irodalmi példák alapján alakíthatták ezt ki. Azonban az irodalomban is eltérő felfogások élnek egymás mellett, hiszen Sherlock Holmes a racionális világba vetett hitet megkérdőjelező rejtélyeket magyaráz meg racionális gondolkodással, míg Čapek hőse, Bartošek nyomozó inkább a szabálytalanságokra fókuszál, amiknek az eltérő súlya, jelentősége miatt kellene egyértelmű mértékegységrendszert kidolgozni, habár a normasértéseket csak más bűnökhöz hasonlítva lehet meghatározni.

Munkánk célja az volt, hogy felmutassuk, a kriminalisztikai gondolkodás számára mennyire fontos, hogy a bűnözéssel kapcsolatos történeti megközelítéseket felhasználja. A mikrotörténeti pozíció átvételével lehetőség van egy olyan módszertani keretrendszer alkalmazására, amely révén nem pusztán egy adott büntetőeljárás részletes feltárása történik meg, hanem a társadalomban gyakorta megvalósuló bűncselekmények különbségeire is rávilágíthatunk, ugyanakkor az elkövetői magatartás értelmezését kitágíthatjuk a jogi terminusokba való beerőltetés helyett néprajzi, szociológiai, gazdasági szempontokkal. Ez a komplex kriminalisztikai jellegű, de mégis különböző diszciplínákat felhasználó megismerés teszi lehetővé, hogy a bíróság előtti diskurzust – ami jogilag végleges választ, ítéletet hoz az adott büntetőeljárásban – árnyaltabban tudjuk látni és adott esetben újrafogalmazni társadalomtudományi, történeti olvasatokkal a meglévő természettudományi hatások mellett.

■ JEGYZETEK

1. Carlo Ginzburg: *The Judge and the Historian: Marginal Notes on a Late-Twentieth-Century Miscarriage of Justice*. Verso, London, 1999; Richard J. Evans: *History, Memory, and the Law: The Historian as Expert Witness*. *History and Theory* 2002. 3. sz. 326–345; George Fischer: *Historian in the Cellar*. *Stanford Law Review* 2006. 1. sz. 1–21; Chuanfei Chin: *Margins and Monsters: How Some Micro Cases lead to Macro Claims*. *History and Theory* 2011. 3. sz. 341–357; Giorgio Resta – Vincenzo Zeno-Zencovich: *Judicial "Truth" and Historical "Truth": The Case of the Ardeatine Caves Massacre*. *Law and History Review* 2013. 4. sz. 843–886.
2. Ez a gyakorlatias, az elméleti megközelítést nélkülöző megközelítés egyaránt jellemző volt a két világháború közötti Magyarországra és a szocialista memoárrökrá is. Lásd Nemes Sándor: *Gyakorlati nyomozás*. Griff, Bp., 1944. (a továbbiakban Nemes 1944.); Mág Bertalan: *Egy nyomozó naplójából*. Zrínyi, Bp., 1986.
3. Karl Löwith, illetve Paul Feyerabend munkái kiváló példái a nagyszerű elméleti megalapozottságnak, amelyek aztán gyakorlati történész szerzőinél is visszaköszönnék.
4. Karel Čapek: *Lányomok*. In: Uő: *Elbeszélések*. Európa, Bp., 1965. 352. (a továbbiakban Čapek 1965.)
5. Luc Boltanski: *Mysteries and Conspiracies: Detective Stories, Spy Novels and the Making of Modern Societies*. Polity, Cambridge, 2014. 40–72.
6. Bojtár Endre – Engel Pál: *Ezredvégi beszélgetés Engel Pál történésszel*. In: Csukovits Enikő (szerk.): *Honor, vár, ispisátság*. Válogatott tanulmányok. Osiris, Bp., 2003. 662. (a továbbiakban Bojtár – Engel 2003.)
7. Bojtár–Engel 2003. 662.
8. Bojtár–Engel 2003. 663.
9. Bojtár–Engel 2003. 663.
10. Várkonyi Benedek – Hayden White: *Mire jó a múlt? Beszélgetés Hayden White történetfilozófussal*. Café Babel 2003. 1–2. sz. 20. (a továbbiakban Várkonyi–White 2003.)
11. Várkonyi–White 2003. 21.
12. Simon Zoltán Boldizsár: *Vizsgálóbíró-e a történész?* In: Szijártó M. István – Papp Gábor: *Mikrotörténelem másodfokon*. L'Harmattan, Bp., 2010. 82–84.
13. John Dunn: *A politikaelmélet története*. In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A kora modern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Pécs, 1997. 271.
14. Mindezt részlegesen annulálhatja a pszichohistória az utóbbi évtizedekben kevésbé virágzó, de létező diszciplináris kerete és léte.
15. Nemes 1944. 5.
16. Sir Arthur Conan Doyle: *A bíborvörös dolgozószoba*. Szeged, Szukits, 1993. 12.
17. Nemes 1944. 5.
18. Carlo Ginzburg: *Checking the Evidence: The Judge and the Historian*. *Critical Inquiry* 1991. 1. sz. 79–92. (a továbbiakban Ginzburg 1991.)
19. A kontinentális rendszeren belül sem minden országban képes a bíró bizonyítást felvenni, vagyis az elé nem tárt, új bizonyítékokat beszerezni. (Bócz Endre: *Büntetőeljárás jogunk kalandjai – Síker, zátonyok és vargabetűk*. Magyar Közlöny, Bp., 2006. 118–127.)
20. Ginzburg 1991. 80.
21. Carlo Ginzburg: *A sajtó és a kukacok*. Egy XVI. századi molnár vilásképe. Európa, Bp., 2011. (a továbbiakban Ginzburg 2011.)
22. Részlet a mű Klaniczay Gábor által írt utószavából.
23. Szekeres András: *Mikrotörténelem és általános történeti tudás*. *Századvég* 1999. 15. sz. 3–16.
24. K. Horváth Zsolt: *Az ötök jele. Nyom, nyomozás, értelemképzés a microstoria látószögéből*. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet*. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Hermész Kör – Osiris, Bp., 113.
25. Gyáni Gábor: *Szijártó M. István: A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Korall. *Társadalomtörténeti Folyóirat* 2015. 60. sz. 151–162.
26. *Történeti antropológia*. (Szerk. Sebők Marcell.) Replika könyvek, Mediátor M., Bp., 2000. Előszó.

27. Apor Péter: *Történeti antropológia*. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris, 2006. 449–472.
28. Szűcs Balázs: *A jelentések nyomában. Hermeneutika Clifford Geertz kései, teoretikus írásaiban*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek 95. Bp., 2004.
29. Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma*. Osiris, Bp., 2001. 226.
30. Charles Sanders Pierce: *Guessing*. The Hound & Horn. A Harvard Miscellany. 2. (April – June, 1929) 3. sz. 271–277.
31. Ginzburg 2011. 21.
32. Ginzburg 2011. 21.
33. Michel Foucault: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat, Bp., 1990. 12–25. (a továbbiakban Foucault 1990.)
34. A punitív fordulat, a büntető populizmus képviselőinek megállapításai erre mutatnak a kriminológusok körében (David Garland: *The Culture of Control. Crime and Social Order*. Oxford University Press, Oxford, 2001).
35. Foucault 1990. 26.
36. Paul Feyerabend: *A módszer ellen*. Atlantisz, Bp., 2002. 455.
37. A Foucault és Ginzburg közötti létező vita más természetű volt, alapvetően az *archeologie du silence* körül forgott. (David Levine – Zubedeh Vahed: *Ginzburg's Menocchio: Refutations and Conjectures*. Histoire Sociale / Social History 2001. 34. sz. 464.
38. Kertész Imre – Pusztai László: *Quo vadis büntetőeljárással? Jogtudományi Közlöny* 1992. 4. sz. 172.
39. Ginzburg 2011. 221–222.
40. Foucault 1990. 146.
41. Ginzburg 2011. 56.
42. Ginzburg 2011. 293.
43. Ginzburg 2011. 294.
44. Carlo Ginzburg: *Az inkvizítor mint antropológus*. In: Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia*. Módszertani írások és esettanulmányok. Replika Kör, Bp., 2000. 151. (a továbbiakban Ginzburg 2000.)
45. Ginzburg 2000. 149.
46. Luc Boltanski: *Mysteries and Conspiracies: Detective Stories, Spy Novels and the Making of Modern Societies*. Polity, Cambridge, 2014. 1–40.
47. Magyarországon jelenleg csak katonaaantropológia létezik, amelynek egyik meghatározó alakja Harrai Dénes. Azonban a nemzetközi tudományos diskurzusban a police anthropology nem csupán a kurrens rendőri szerveknél szolgálatot teljesítő értékválasztásaival, illetve identitásképződésével foglalkozik, hanem Harrai ez irányú munkáihoz hasonlóan a korábbi rendőrök életútjai, visszaemlékezései alapján a több évtizedes tendenciák, visszatérő formák egyaránt megjelennek.
48. Angyal Miklós: *Gondolatok a kriminalista bíborszínű dolgozószobájából*. Ügyészek Lapja 2015. 5. sz. 87–97.
49. A szerzők részéről ezt a visszafogott tárgyszerűséget az indokolja, hogy az eredetileg *A Tangled Skein* című novella később *A Study in Scarlet* néven jelent meg, ami magyarul egy lejtérjakabnak köszönhetően először *A bíborszínű dolgozószoba*, majd egy csokorra való novellával *A brixtoni rejtély* címmel jelent meg. Az új Sherlock-sorozat készítője, Steven Moffat által újradidott írás pedig magyarul már *Tanulmány vörösből* címmel jelent meg.
50. Stanton O. Berg: *Sherlock Holmes: Father of Scientific Crime Detection*. Journal of Criminal Law, 1970. 3. sz. 446–452.
51. Čapek 1965. 353.
52. Benda Gyula: *Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849*. L'Harmattan, Bp., 2008.
53. Némiképp vitatom Szijártó M. István kissé szigorú állítását, miszerint az angolszász mikro-történelem képviselői, mint a legismertebb Natalie Zemon Davies a *Martin Guerre visszatérése* című írásával pusztán az eset minél pontosabb (re)konstrukcióját végezte volna el. (Szijártó M. István: *A mikro-történelem Magyarországon*. In: Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. Eötvös, Bp., 2012. 106.)